

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

УДК 37.091"20"(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2019-2-33-05>

ДИТИНОЦЕНТРОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО ПОЧАТКУ XXI ст.: ПАРАДОКСИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Кирилюк Г. В., к. пед. н.*Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна*

ann_kv@ukr.net

Ключові слова:

дитиноцентризм, особистісно-орієнтована модель освіти, інфантицид, гіперопіка, «педагогічне насильство».

Автором констатовано існування парадоксів розвитку та функціонування дитиноцентрованого суспільства початку XXI ст. як специфічного культурно-історичного типу побутування поколінь. Серед іншого виявлено наступні протиріччя: одночасне існування дитиноцентризму та інфантициду; стратифікація дитинства в Україні; декламування принципів гуманізації освітнього простору на тлі «педагогічного насильства»; проблематичність виховання і переоцінки досвіду минулих виховних стратегій; існування в суспільній свідомості уявлень про дітей як про економічно вигідне/престижне або ж невідгідне «придбання» та ін.

CHILD-CENTRISM SOCIETY OF THE BEGINNING OF XXI CENTURY: PARADOXES OF THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING

Kyryliuk H. V., PhD in Pedagogy*Anton Makarenko Sumy State Pedagogic University,
Sumy, Ukraine***Key words:**

child-centrism, personality-oriented model of education, infanticide, hyperopic, «pedagogical violence»

The main idea of the article is the ascertainment existence and the revelation the essence of paradoxes of the development and the functioning of a child-centered society of the beginning of the 21st century. Among these, A. Kyryliuk stresses the simultaneous existence of the following phenomena, such as a child-centrism (at the macro level (caring for the younger generation is proclaimed a priority of state educational initiatives) and at the micro level (having children, recognizing their unconditional value, temporary, emotional, financial investments in their development is a cementing element of the Ukrainian family)) and an infanticide (a deliberate deprivation of a child's life, various forms of violence against children, first of all sexual, kidnapping, the coercion to a begging and a vagrancy, a social orphanage, a neglect and a homelessness). A. Kyryliuk describes some others paradoxes such as a childhood stratification in Ukraine (this is manifested in the extreme differentiation of children by income, by lifestyle, by access to social benefits); the reciting the principles of humanizing of the educational space against the background of «pedagogical violence»; existence ideas about children as economically advantageous / prestigious or disadvantageous «acquisition» (this means that the value of children depends on the socio-economic status of our compatriots (from «children is expensive, but a necessary basis for future life of the older generation» to «children is too expensive to meet the burdens that impair quality of life»)), etc. A. Kyryliuk comes to the conclusion that the thesis «the new Ukrainian school will take into account the abilities, needs and interests of every child, will ensure an impartial and fair treatment of EVERY pupil» against the background of the increasing of the social inequality among children, it seems somewhat debatable and needs the conceptual reflection in the context of the development of the idea of «child-centrism».

Постановка проблеми

«Нова українська школа працюватиме на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти..., на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [4, с. 17], – йдеться у Концепції «Нова українська школа». Вочевидь, мається на увазі, що всі діти,

незалежно від будь-яких своїх особливостей, відчують на собі позитивні результати зрушень в освітньої галузі. Утім, розуміючи дитинство як соціальний феномен, який є реальністю, локалізованою в певний час і в конкретному культурному просторі, і який наділено специфічними

характеристиками, маємо підстави говорити про існування культурно-історичного типу дитинства, як-от українського дитинства початку ХХІ ст. Наразі відомо, що дитинство в реаліях сьогодення є стратифікованим за різними ознаками (І. Голубева, Л. Українець та ін.), досить очевидним є також існування протиріч його розвитку, що полягають у поєднанні несумісного або того, що сучасна соціологія називає «парадоксами» (з гр. *παράδοξος* – неочікуваний, неймовірний, дивний; ситуація, яка може існувати в реальності, але не має логічного пояснення і разуче розходиться з усталеними поглядами [5, с. 465]). У зв'язку з цим узагальнювати усіх дітей, говорити про абсолютно однозначність ідеї «дитиноцентризму» у різних практиках побутування сучасних дітей видається нам дещо передчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загалом аналіз наукових джерел засвідчує відстоювання провідними дослідниками безумовної потреби впровадження ідеї дитиноцентризму в процес навчання і виховання дітей, а також у систему взаємовідносин «дорослий – дитина» на всіх етапах освітньої діяльності – від дошкільного виховання до університету. Педагоги свого часу обґрунтовують, зокрема, думку про те, що орієнтація на дитиноцентризм як основоположний принцип та стрижневий вектор розвитку особистісно-орієнтованої моделі освіти є запорукою визнання дитини найвищою соціальною цінністю (Т. Лубенець); успішного природного розвитку дитини відповідно до її індивідуальних здібностей та інтересів (В. Сухомлинський); розширення життєвого шляху та саморозвитку дітей (В. Кремень); гуманізації життєвого простору кожної дитини (О. Квас); створення можливості для максимального наближення навчання й виховання дитини до її конкретних здібностей (М. Набок); наближення навчання і виховання конкретної дитини до її сутності та життєвих планів, забезпечення морально-психологічного комфорту (В. Сидоренко), урахування запитів і потреб дитини в процесі навчання, виховання і розвитку (Т. Янченко) тощо.

Утім, рухаючись від описовості до концептуалізації ідеї «дитиноцентризму» в педагогічній теорії та практиці, а також відстоюючи доцільність використання аксіоматично-дедуктивної методології в процесі вивчення педагогічних феноменів, дамо можливість собі засвідчити певну односторонність наукового дискурсу із згаданої проблеми. Це передусім виявляється в тому, що поза увагою дослідників залишається проблема розкриття специфічних тенденцій сьогодення, які стосуються переміщення дитини в центр навчально-виховного, сімейного, інформаційного, комерційного просторів, збільшення рівня контролю дорослими дитячого простору, дитячих практик, а також особливостей функціонування переважно, дитиноцентрованого українського суспільства крізь призму конструктивізму і критичного аналізу імпліцитних практик взаємодії дорослих і дітей.

Найбільш вдалими у цьому сенсі нам видається дослідження С. Майорової-Щеглової [3], результати якого, власне, й спонукали нас до здійснення пропонованої наукової розвідки, виходячи із реалій українського суспільства початку ХХІ ст.

На підставі вищесказаного, досить логічною видається мета запропонованого дослідження – виявити та описати парадокси розвитку та функціонування дитиноцентрованого суспільства початку ХХІ ст. як специфічного культурно-історичного типу побутування поколінь.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз наукової літератури, інформаційного контенту, власні спостереження дали змогу виявити перше протиріччя, яке полягає в одночасному розвитку в українському суспільстві початку ХХІ ст. двох протилежних явищ – *дитиноцентризму* та *інфантициду*. Зокрема, тенденції до переміщення дитини в центр навчально-виховного, сімейного та ін. простори спостерігаємо як на макрорівні (турбота про підростаюче покоління проголошується пріоритетом державних освітніх ініціатив), так і на мікрорівні (наявність дітей, визнання їх безумовною цінністю, часові, емоційні, фінансові інвестиції у їх розвиток є цементуючим елементом української родини). При цьому дитиноцентризм переважно інтерпретується виключно як позитивне суспільне явище (О. Захаренко, О. Квас, В. Кремень та ін.), під яким розуміють «розширення життєвого шляху та саморозвиток дітей, увагу до системи їхніх цінностей та інтересів» [4, с. 17], здатність бачити особистість у найменших, бути почутими і шанованими; акцентування не на виховних стратегіях, а власне, на дитини як повноправній людині. Але чи означають такі тлумачення терміну те, що дитина відтепер буде керувати життям дорослих? Звичайно, відповідь може бути досить неоднозначною (від «Ні в якому разі!» до «Так воно і буде!»). Проте, на нашу думку, дитина сама не дуже готова керувати будь-чим, окрім, наприклад, іграшкової машинки.

Проте вже сьогодні можемо говорити про певні викривлення у розумінні ідеї «дитиноцентризму» як навчально-виховної стратегії у бік підпорядкування інтересів дорослих дитині на кшталт розважання у вихідні. Відпустка? Їдемо туди, де є майданчик і аквапарк. Зміщення у бік дитини сімейного центру змушує батьків забути про свої «скромні» проблеми і вимагає зосередження на потребах найменших членів команди. І як результат, батькам доводиться відмовлятися від власного дозвілля, від важливих для себе покупок, від спілкування, тільки б догодити дитині – купити іграшковий вертоліт, відвідати аквапарк і вирізати весь вечір деталі для аплікації.

Назвемо умовно таку ситуацію «крайнощами та обмеженістю» дитиноцентризму. Також припустимо, що збільшення концентрації сил, уваги батьків на дитині, яка є втіленням найпотаємніших очікувань усіх поколінь, може бути однією з причин зниження народжуваності та зростання кількості сімей з однією дитиною. Так, згідно із даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, станом на

кінець 2017 р. однодітні сім'ї становили 75,5 %. При цьому як у міських, так і сім'ях із сільської місцевості частина єдиних дітей приблизно однакова – 77,3 % і 71,3 % відповідно (сімей з двома дітьми – 20,1 % і 22,7 %, сімей з трьома і більше дітьми – 2,6 % і 6 % відповідно) [1, с. 28].

Уважаємо, інтенсивна співучасть батьків у процесі дорослішання дитини має певний наслідок – прагнення батьків міцно і надовго «прив'язати» до себе дитину. Певна річ, що своєю чергою, деякі діти намагаються звільнитися від таких тісних пут, і в цьому протиріччі багато сучасних дослідників (Г. Лещук, С. Майорова-Щеглова, А. Полянничко, Е. Фатєєва та ін.) схильні бачити причину ускладнення стосунків між батьками і дітьми, а також кризи подружніх взаємин у результаті так званого «феномена порожнього гнізда» [3, с. 193].

Поряд з ідеологією дитиноцентризму в українських реаліях мають місце, до того ж частково виправдовуються об'єктивними (найчастіше економічними) трансформаціями суспільства, реальні прояви інфантициду (умисне позбавлення життя дитини) та неонатичиду (убивство матір'ю новонародженої дитини). До своєрідних проявів інфантициду можемо віднести різні форми насильства стосовно дітей, передусім сексуальне, кіднепінг, примушення до жебракування та бродяжництва, соціальне сирітство, безнаглядність і безпритульність. Так, протягом 2018 р. до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло близько 822 повідомлень і 934 звернень заявників щодо порушення прав і законних інтересів неповнолітніх (право на піклування та турботу батьків, право на виховання в сім'ї, право на захист від насильства (домашнього та в шкільному середовищі), право на освіту, право на життя та охорону здоров'я), залучення їх до протиправної діяльності (заняття проституцією, прояви різного роду адиктивної та делінквентної поведінки) [6, с. 44, 124].

Невтішними залишаються дані Державної служби статистики України (підкреслимо, офіційні дані станом на 01.01.2018) щодо кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (71 234), кількості померлих у віці 0-17 років від навмисних самошкоджень (включаючи самогубства) (106), кількості виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення за різними видами злочинів (4 510). При цьому кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яких залучено до навчально-виховного процесу, становить лише 46 393 дітей від загального числа. За невиконання обов'язків по догляду і вихованню неповнолітніх притягнуто до відповідальності понад 8 тис. батьків та інших законних представників неповнолітніх [2].

Ще один парадокс розвитку сучасного дитиноцентрованого суспільства вбачається нами в одночасному існуванні в суспільній думці уявлень про дітей як про *економічно вигідне/престижне* або ж *невигідне* «придбання». Щодо першого уявлення,

можемо констатувати: для заможної або публічної/популярної людини наявність декількох дітей є не просто бажаним, а, певною мірою, престижним явищем. Саме діти у таких сім'ях стають одними із елементів статусу, доказом забезпеченості і стабільності життя. Проаналізувавши наявність дітей у ста найбагатших людей України (згідно із 12-м рейтингом журналу «Фокус» у 2019 р. [8]), нами виявлено наступне: одну-дві дитини мають переважно представники цієї групи старшого віку, середня ж кількість дітей серед номінантів і номінанток – 2,4 дітей.

Водночас, погоджуючись загалом із поглядами відомої дослідниці С. Майорової-Щеглової [3, с. 193], сформулюємо гіпотезу, що, безсумнівно, потребує опрацювання і доказів: нині ми є свідками функціонування різних уявлень про цінність дітей залежно від соціально-економічного статусу наших співвітчизників (від «діти – дороге задоволення, але необхідна основа майбутнього життя старшого покоління» до «діти – занадто дороге задоволення, тягар, який погіршує якість життя»). Як результат, у суспільстві вже не викликає неприйняття феномен «childfree» чи-то свідомої відмови від материнства/батьківства, мотивованого амбіціями жінок і чоловіків у професійній сфері або збереженням незалежності і матеріального благополуччя. Наприклад, за даними Державного інституту сімейної та молодіжної політики, більшість респондентів у віці 16–35 років орієнтована на становлення в професійній сфері та роботу – 52 %, на народження і виховання дітей – 48%. Серед молоді зберігається тенденція до зростання віку вступу до шлюбу з одночасним зниженням індивідуальної потреби в дітях (22 % відповідей чоловіків, 11 % – жінок, «добровільної бездітності» – 1 %) [9, с. 85].

Наступний парадокс можна назвати як *«стратифіковане дитинство сучасної України»*. Деяко спірними видаються уявлення деяких сучасних філософів і соціологів (М. Гальченко, С. Гребінь, І. Загарницька та ін.) про дітей і дитинство як деякі цілісні елементи суспільства. Не можемо також погодитися із загальноновживаним у соціології та психології твердженням про те, що у своєму соціальному статусі діти до десяти - дванадцяти років відносно однакові, а «різними» вони стають лише в процесі дорослішання. Немає сумніву, перехід до ринкової економіки корелює з «помолодшанням» соціальної нерівності в суспільстві, яка, подекуди, відкрито пропагується. Зокрема, це проявляється в надзвичайній диференціації дітей у соціокультурному просторі: за прибутками, за способом життя, за доступом до соціальних благ. Підтвердження цьому ми знаходимо майже на кожному кроці: діти не захищені від цькування, наприклад, якщо батьки не беруть участі в організації шкільних свят, як-от - з нагоди завершення навчального року; діти сироти залишаються без належної матеріальної основи, а отже, шансу на успішну самореалізацію; діти з віддалених сіл переважно не мають доступу до якісних освітніх послуг; діти з особливими освітніми

потребами досі перебувають осторонь більшості державних ініціатив, спрямованих на підтримку дитинства, тощо.

Результатом залучення дітей у подібні «грошові переділи» на рівні держави є, по-перше, виникнення середовища для штучної селекції, де кращими стають не за свої заслуги, а за досягнення батьків, по-друге, відбувається розподіл на дітей «першого» та «другого» гатунку, що призводить до приниження самоповаги, неврозів у дітей, різних проявів агресивності, замкненості в собі, соціальної апатії, зменшення шансів використати свої здібності сповна. У зв'язку з цим теза про те, що «нова українська школа враховуватиме здібності, потреби та інтереси кожної дитини... буде забезпечено неупереджене та справедливе ставлення до кожного учня...» [4, с. 14], на тлі все більшого увиразнення соціальної нерівності серед дітей видається дещо передчасною та потребує концептуального осмислення в контексті розвитку ідеї «дитиноцентризму».

Перейдемо до аналізу іншого, виявленого нами, протиріччя розвитку сучасного «дитиноцентрованого» суспільства: між проголошеними *принципами гуманізації* в ставленні до дитинства як соціальної цінності та поширенням усе більш раннього «педагогічного насильства». Процеси демократизації і гуманізації суспільного життя українців стали своєрідним каталізатором того, що сучасні батьки виявляють більше уваги до бажань і потреб дітей, хоча зазвичай, лише у сфері споживання. Так, за власними спостереженнями, стійкою залишається традиція святкування днів народження дітей за межами дому – у кафе, ресторанах, квест-кімнатах, розважальних комплексах, обов'язково із запрошеними аніматорами, великою кількістю гостей і купою подарунків. Переважна більшість дітей шкільного віку має кишенькові гроші, проте їх кількість у дітей значно різниться (від 5–10 грн. до 50–60 грн. на день) та й їх призначення є досить неоднаковим (від необхідності заплатити за транспорт до потреб особистого значення, як-от: поповнення рахунків, придбання прикрас, онлайн покупки [10]).

Натомість дорослі, будучи в переважній своїй більшості носіями усталених стереотипів щодо шляхів і засобів досягнення успіху в різних сферах життєдіяльності, змушують дітей досягати нездійсненого на межі дитячих можливостей, аби лише останні в усьому відповідали стандартам «успішності». Природно, що нормативні уявлення дорослих про те, які якості потрібно виховувати в дітях, істотно відрізняються від характеристики їх власного виховання в сім'ї – на користь цінностей сучасного світу інформаційної епохи і ринкових відносин. Тому деякі батьки схильні плекати у своїх дітей незалежність і наполегливість, активність та цілеспрямованість, допитливість, розвивають інтелект і вміння знаходити спільну мову з іншими людьми, культивувати прагнення до успіху, подекуди застосовуючи елементи «педагогічного насильства».

Наостанок сформулюємо ще один парадокс, пов'язаний з процесом інформатизації сучасного українського суспільства. Коротко його можна описати через функціонуючий у суспільній думці постулат: «Інформатизація для всього суспільства – безумовне благо, а для дітей беззаперечною загрозою та шкодою». Повсякчас можемо чути про те, що нові засоби масової комунікації, передусім комп'ютер, гаджети, займають чи не весь вільний час дітей різного віку. Діти зовсім не читають, не спілкуються один з одним, увесь інформаційний простір заповнюють за допомогою комп'ютера, через що стають інфантильними, інертними, у деяких питаннях навіть жорстокими.

Попри це, згідно із типологією поколінь Н. Хоува і В. Штрауса (Neil Howe, William Strauss. The history of American future 1584 to 2069), побудованою на базових цінностях, що лежать в основі поведінки людей різного часу, настала доба «покоління Z» («покоління мережі», «цифрова людина») [12]. Для представників цього покоління, народжених після 2005 року, характерні позитивне ставлення до змін, оптимізм, упевненість у собі, творчість, фрілансінг, орієнтація на досягнення і негайний результат, технічна компетентність. Беручи до уваги дані характеристики, припустимо таке: можливо, звинувачення дітей в інтернет-залежності все ж є лише «панічними атаками», чи-то «моральною панікою» дорослих щодо дитинства, у будь-якому разі допоки пагубність цього явища не знайде документального безапеляційного підтвердження. Дані дослідження ImpactAB свідчать про те, що українські діти проводять менше часу перед екранами, аніж їх закордонні однолітки (висновки зроблені на основі аналізу екранів програми «Екранний час» на телефоні) [7]. Переважну більшість часу займають соцмережі (у середньому від 40 хвилин до 3 годин), що може свідчити про намагання дітей компенсувати потребу в живому спілкуванні онлайн-переписками; діти грають в ігри і замість телевізора переглядають відео на YouTube.

Однак під вплив нових електронних технологій, засобів масової комунікації потрапляють не тільки наймолодші, але й старше покоління (близько 58 % дорослих українців щоденно користуються інтернетом за допомогою комп'ютера чи-то гаджетів), про що свідчать дані досліджень міжнародного агентства «We are social» [11]. Щоправда, в українському суспільстві зазвичай обговорюються тільки негативні наслідки, і тільки для дітей і молоді. Дорослі, які виробляють, контролюють, фінансують електронний продукт, абстрагуються від власної відповідальності за його зміст, перекладаючи вину на самих дітей та звинувачуючи їх у надмірному використанні. У результаті діти і молодь досить болісно реагують на заборони з боку дорослих і обмеження в споживанні засобів масової комунікації, які, власне, спрямовані на їхню аудиторію, тим самим увиразнюючи протиріччя розвитку і функціонування дитиноцентрованого суспільства.

Висновки та перспективи дослідження

Результати наукової розвідки дають змогу стверджувати про те, що дитинство України початку XXI ст. є суспільним продуктом уже нової доби, підтримка і розвиток якого можливі лише в результаті розуміння особливостей та протиріч його функціонування в контексті соціальних практик. Наголосимо на тому, що, виявивши певні явища і процеси (які природно можуть бути об'єктивними атрибутами побутування соціуму в реаліях сьогодення) та не знаходячи досить переконливого їм пояснення, можливо, передчасно оголошені нами як парадокси. Певна річ, виявлені явища і процеси (одночасне існування дитиноцентризму та інфантициду; стратифікація дитинства в Україні; декламування принципів гуманізації освітнього простору на тлі «педагогічного насильства»;

проблематичність виховання і переоцінки досвіду минулих виховних стратегій; існування в суспільній свідомості уявлень про дітей як про економічно вигідне/престижне або ж не вигідне «придбання») оголошуються суперечливими, а отже, такими, що не піддаються раціональному поясненню у результаті недостатності наших знань про дитинство, сутності дитиноцентризму і неможливості за допомогою традиційних методів віднайти нову інформацію про причини їх проявів у сучасному українському суспільстві.

Серед перспектив подальших наукових розвідок можемо виокремити пояснення виявлених парадоксів суспільного розвитку в контексті вивчення проблеми дитиноцентризму за межами їх розгляду як специфічних проявів соціальних трансформацій лише України початку XXI ст.

Література

1. Діти, жінки та сім'я в Україні: статист. зб. Київ : Держ. служба стат-ки України, 2018. 320 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018_pdf.pdf
2. Захист дітей, які потребують особливої уваги: статист. зб. Київ : Держ. служба стат-ки України, 2018. 77 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf
3. Майорова-Щеглова С. Н. Детство в начале XXI века: парадоксы развития и функционирования. *Вестник РГГУ. Серия: Философия. Социология. Искусствоведение.* 2007. № 2–3. С. 191–201. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_13036380_74033486.pdf
4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Парадокс. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за підсумками 2018 р. Київ, 2019. 162 с. URL : <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>
7. Скільки часу український школяр проводить у телефоні. URL : <https://impactlab.media/2019/05/20/ukrayinskiy-shkolyar-i-telefon/>
8. Топ 100 найбагатших українців. URL : <https://www.5.ua/afisha/top-100-naibahatshykh-ukrainsiv-reitynh-ocholyv-rinat-akhmetov-190409.html>
9. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2018 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2018. 200 с.
10. Чи потрібні дитині кишенькові гроші? А головне скільки? URL : <https://ukr.media/psihologiya/382960/>
11. 58% українців користуються інтернетом. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/31/633590/>
12. Schmidt L., Hawkins P. Children of the tech revolution. Sydney : Morning Herald. URL : <https://www.smh.com.au/lifestyle/children-of-the-tech-revolution-20080715-gdsma9.html>